

ВСТУП

Візантійський обряд від самого свого зародження містить багато особливостей у площині літургійного богослів'я та благочестя. Описи давніх богослужінь у церкві св. Софії у Константинополі досі захоплюють читачів, стимулюючи до відновлення давньої краси цих богослужінь у сучасних храмах. Весь день, тиждень та рік у житті Церков візантійської традиції є розподілений на кола богослужінь. Східна Літургія дуже захоплює християн, однак не менш красивими та насиченими богословським змістом є богослужіння Вечірні, Утрені тощо. Загалом саме літургійна площина у візантійському обряді стала основним простором для формування і переживання богословських ідей Сходу. Відтак, догмати, підтверджені Вселенськими Соборами, були у поетичній формі вкладені піснеспівцями у літургійні тексти та покладені на ноти. Як наслідок, простором для богословствування стали стихири, тропарі, кондаки, гимни, пісні, а згодом і канони. Творцями канонів були зокрема св. Андрей Критський, св. Косма Маюмський, св. Йоан Дамаскин та інші піснеспівці. Їхні канони сповнені краси та величі, з використанням принципів поезії, часто з акростихом тощо.

Читання та дослідження зокрема канонів Утрені не втратило свого сенсу і в наш час, оскільки в них можна відшукати дуже багато богословських думок та тверджень, роздуми над якими допомагають сучасному християнинові пізнати основні правди християнської віри. Відтак, ми обрали таку тему для нашої дипломної праці:

«Теотокологія канону Успення Пресвятої Богородиці в гімнографічній спадщині преподобного Йоана Дамаскина».

Предметом нашого дослідження буде сам канон празника Успення Пресвятої Богородиці, написаний преподобним Йоаном Дамаскином. Натомість об'єктом дослідження стануть теотокологічні елементи, присутні у ньому. Метою нашої праці є відшукування основних богословських, зокрема теотокологічних, елементів у цьому літургійному тексті, де преподобний Йоан Дамаскин коротко і в поетичній формі описав основні догми, що стосуються Богородиці, зокрема в контексті свята Її Успення. Для досягнення цієї мети перед нами стоятиме декілька безпосередніх завдань:

- 1) дослідити історію та форму канону преподобного Йоана Дамаскина на свято Успення Пресвятої Богородиці, щоби могли глибше застановитися над вкладеним у нього змістом;
- 2) відшукати основні теотокологічні елементи богоматеринства, дівицтва Марії, а також Її покрову, розвинувши ці богословські ідеї доповненнями думкою самого преподобного Йоана, взятою з інших його творів.

На основі поданої мети і завдань було побудовано структуру нашої дипломної праці, яка включає в собі два розділи. У першому розділі ми коротко оглянемо саме життя і гімнографічну спадщину преподобного Йоана Дамаскина в загальному, а тоді застановимося конкретно над таким феноменом візантійської літургійної спадщини, як канон, а зокрема над особливостями канону празника Успення Пресвятої Богородиці. У другому розділі ми застановимося конкретно над богословськими елементами канону, відповідно до поставлених попередньо завдань. У першому підрозділі ми оглянемо те, як

Йоан Дамаскин представив богоматеринство Марії. Зокрема найчіткішими думками тут буде представлення зв'язку Різдва Христового з Успенням Марії в контексті богоматеринства, образ Марії як храму, а також доксологічний елемент прослави богоматеринства Марії ангелами та людьми. Темою другого підрозділу буде дівицтво Марії, де ми аналогічно оглянемо зв'язок Різдва Христового і Успення Богородиці, однак в контексті дівицтва Марії, а також опишемо дівицтво Богородиці як сповнення пророцтва та прообразів Старого Завіту; подібно заторкнемо доксологічний елемент щодо Її дівицтва. У третьому підрозділі оглянемо те, як преподобний Йоан Дамаскин представляє покров Богородиці, котра виступає в його думці як Матір всіх християн, даруючи їм зцілення духовних та фізичних ран. Також роздумаємо, що означають моління до Марії про спасіння душ, адже Вона не є «богинею», як зазначав сам преподобний Йоан Дамаскин.

При написанні цієї дипломної праці найбільшою трудністю є те, що УГКЦ не має досі затвердженого українського перекладу тексту канону Успення Пресвятої Богородиці. Тому наше дослідження вимагало звернення до того тексту, який офіційно є затвердженим — слов'янського перекладу грецького оригіналу. Врешті, для нашого дослідження слов'янська мова може ще більше відобразити глибину богословського мислення преподобного Йоана. Для окремих слів та словосполучень, що потребуватимуть якомога детальнішого богословського огляду, ми звертатимемося також до грецького оригіналу тексту.

Загалом у праці ми найперше використовуватимемо описовий метод дослідження, дещо розглянувши життя та творчість преподобного Йоана Дамаскина, а також саму форму та історію творення канону Успення. За допомогою оцінки цього контексту легше буде зрозуміти й чимало богословських тез святого. Основоположними працями для нас тут стануть дослідження Олександра Голубцова, Федіра Гумілевського, о. Івана Вознесенського, о. Олександра Петринка та інших дослідників.

За допомогою аналітично-синтетичного методу дослідження ми вибиратимемо основні думки та вислови з канону, роблячи з них певні висновки та поглиблюючи цю думку. За допомогою компілятивного методу ми поглиблюватимемо думку з канону самими тезами преподобного Йоана, взятими з інших його творів. Отже, джерельною літературою для нас тут стануть (окрім самого слов'янського тексту канону з Мінеї) зокрема три Похвальні слова на Успення Пресвятої Богородиці, де преподобний, умовно кажучи, сам доповнює і розвиває свою думку. Також звернемося до Точного викладу православної віри.

Разом з тим, ми використовуватимемо порівняльний метод, доповнюючи канон преподобного Йоана Дамаскина суміжним канонам Косми Маюмського на Успення Богородиці. Шукаючи джерел та витоків тієї чи іншої богословської думки преподобного Йоана Дамаскина у творах інших святих Отців, котрі жили та творили перед ним, ми звернемося до їхніх творів. Аналогічно доповнюватимемо та розвиватимемо думку святих Отців вже богословськими працями сучасних дослідників.

Наша праця не претендує на всеохопний аналіз богословської думки преподобного Йоана Дамаскина, поданої у каноні Успення Пресвятої Богородиці, позаяк повноцінне дослідження вимагало б від нас опирання безпосередньо і постійно на грецький оригінал канону, а також і сама теотокологічна думка преподобного Йоана, безперечно, не обмежувалася лише трьома богословськими аспектами. Однак це одне з перших досліджень, що стосуються безпосередньо канону Успення, а тому, надіємось, праця

таки міститиме певні новаторські елементи.

ВИСНОВКИ

В даній роботі ми спробували поглянути на канон Йоана Дамаскина на Успення як витвір теотокології. Він, написаний за традиційним усталеним зразком, що слугував за взір для усіх творців подібних канонів, але також має свої особливості. Так, наш автор, творячи свій шедевр не стільки робить наголос на біблійні прообрази, як це робили його попередники — св.Йоан Золотоустий, св.Григорій Богослов, св. Єфрем Сирійський, — скільки оповідає про саму подію, що її оспівує празник. Хоча він широко використовує спадщину Отців Церкви, що творили перед ним: того ж Григорія Богослова, твори Діонісія Ареопагіта. У своїх канонах Йоан Дамаскин виступає як блискучий догматист, оратор та поет. Справді, його стиль написання — це поетичний здобуток елінської культури.

У вказаному каноні автор розвиває оригінальний образний спосіб мислення щодо Богородиці. Порівнюючи її із багатьма старозавітніми подіями чи особами, він бачить в ній їхнє сповнення, довершення. Зокрема це стосується таких старозавітніх понять як гора Сіон та Свята Святих; вони обоє, по суті виражають ідею вмістилища. І, справді, за логікою Дамаскина Богородиця, як така, стала вмістилищем Господнім, а її утроба — житлом для Христа. А оскільки таке «жилище» не може безслідно пропасти, то її Успення (відхід із земного) порівнюється з її входом до Свята Святих (до Неба). Отже, тут йде думку про заміну місця перебування. Однак вона це робить не сама від себе, а дією її Сина, котрий Марію «переставляє». Продовжуючи тему образу оселі, слід зазначити, що горою для Дамаскина є сама Богородиця, котру треба, очевидно, розуміти як порівняння із Синайською горою, що стала вмістилищем Бога. Зразу скажемо, що ці думки надалі будуть широко вживаними у візантійській літургійній традиції.

В даному каноні Дамаскин проводить лінію причинного зв'язку між подіями Різдва Христового та Успення. Адже останнє можливо лише тому, що Богородиця є Матір'ю Життя (породила жи1знь вов0поста1сна), тому вона й не могла тлінно померти, а переставилася до життя. А зрештою, Вона є Божою Матір'ю, Богородицею, всупереч навчанню несторіанців.

Однак наш автор також багатий на витворення оригінальних небіблійних образів щодо Богородиці. Так, зокрема, один із них — образ джерела — використаний на означення невичерпності та постійності її любові до тих, хто до Неї звертається. Це доповнюється поняттями опікунства, патронату, заступництва. Слід також зазначити, що хоча канон і не використовує дані слова, однак він досить чітко говорить про саму ідею, що несуть ці поняття в той чи інший спосіб. Вона — та, що дає зцілення, тощо. Апогеєм того, що Богородиця може здійснити для нас — це вимолювання нашого спасіння.

Однією із центральних догматичних ідей щодо Богородиці — це її Дівство. Даний Канон її передає через образ «ключів Дівства, що не були порушені у Різдва», а це, зі свого боку також є причиною мирного відходу Богоматері — Успення.

По логіці, відображеній в каноні, такі образи не можуть не викликати подив і величання насамперед у ангелів, а відтак у людей, котрі мали б їх в цьому наслідувати через своє просвічення. Це все формує в творінні Дамаскина пребагату доксологію Марії. Щоб краще її зрозуміти, як і зрештою вище вказані образи Богородиці, необхідно без сумніву їх співставляти із тими, котрі наш автор вживав у Похвальних словах на Успення Богородиці. Доксологічна думка Дамаскина, щоправда, більше розвинута власне у цих

творах, ніж в каноні. Однак правдоподібно канон був квінтесенцією його творчості, та й ще вираженою поетично.

Цікаво, що доксологічний момент звернений не тільки до Богородиці як особи, але й до її гробу, адже він став вмістилищем, бо містить не «тіні та образи, а «саму правду», а також перевершує і сам рай, оскільки гріб привів смертне тіло на небо, а «рай спровадив прародителя з неба на землю» . Таким чином канон Дамскина на Успення Богородиці нам представляє цілу палітру образів які автор застосовує до Богоматері. Ці образи наповнені вираженням оригінальної алегорії, якою послуговується автор, а сама ж алегорія без сумніву є виявом глибокого духовного життя автора, який зумів провести біблійні паралелі, та їх супутніми елементами, та Богородицею. В такий спосіб автор на своєму каноні наче і нас закликає увійти в розуміння цих образів, а отже спонукає нас глибше зануритись «Божеественне таїнство Богоматері».

Сподіваємось, що наша робота і ці висновки стануть спонукою до подальшого студювання богословської думки Йоана Дамаскина, що виражена в розглянутому нами каноні Успення Пресвятої Богородиці. Зокрема, етимологічне дослідження слів, котрі преподобний вживає в оригіналі, могли б дати глибше значення образів, котрі він застосовує до Богородиці. Віримо, що звершення подібної праці не за горами, а користь від неї безперечна.

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ I. КАНОН УСПЕННЯ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ У ГІМНОГРАФІЧНІЙ СПАДЩИНІ ПРЕПОДОБНОГО ЙОАНА ДАМАСКИНА 7

1. Йоан Дамаскин — богослов і піснєпісець 7

1.1 Житіє преподобного Йоана Дамаскина 7

1.2 Творчість 10

2. Канон Успення Пресвятої Богородиці в традиції візантійської літургійної спадщини 12

2.1 Канон як витвір літургійної пісенної творчості 12

2.1.1 Загальна характеристика 12

2.1.2 Історія розвитку канону 16

2.2 Особливості канону Успення Пресвятої Богородиці 21

2.2.1. Особливості поетичних форм у літургійній творчості преподобного Йоана Дамаскина 21

2.2.2 Особливості літературних форм та структури канону Успення Пресвятої Богородиці 23

РОЗДІЛ II ОСОБА МАРІЇ У КАНОНІ УСПЕННЯ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ ПРЕПОДОБНОГО ЙОАНА ДАМАСКИНА 27

1. Богоматеринство 27

1.1 Зв'язок Різдва Христового та Успення «Матері Життя» 28

1.2 Образ Діви Марії як храму 31

1.3 Доксологічний аспект богоматеринства Марії в теотокології канону 35

2. Дівичтво Пресвятої Богородиці 37

2.1 Зв'язок дівичтва у Різдві і нетлінного тіла після Успення 38

2.2 Сповнення старозавітніх прообразів і пророцтв про Різдво Христове від Діви 41

2.3 Доксологічний аспект дівичтва Марії в теотокології канону 44

3. Пресвята Богородиця — Заступниця тих, хто Її оспівує 45

3.1 Материнське заступництво Марії 46

3.2 Зцілення ран 50

3.3 Дарування «спасіння душам» 53

ВИСНОВКИ 56

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 59